

IN MEMORIAM

ALEKSANDR IVANOVITŠ SAKSA 1951–2022

Inkeriläinen arkeologi Aleksandr Ivanovitš Saksa, Karjalan ja Viipurin varhishistorian tuntija, menehtyi 14. elokuuta, vain muutama päivä 71-vuotissyntymäpäivänsä jälkeen. Tieto kollegamme poismenosta saapui elokuun 15. päivänä, jolloin Venäjällä vietetään perinteisesti ”Arkeologin päivää”. Tuo juhlapäivä sai siten yllättäen surureunukset.

Aleksandr Saksa oli Pietarissa Venäjän tiedeakatemian Aineellisen kulttuurin historian instituutin (ИИМК РАН) slaavilais-suomalaisen arkeologian osaston johtava tutkija ja Joensuussa Itä-Suomen yliopiston historia- ja maantieteiden laitoksen dosentti.

Aleksandr Saksa – tuttavallisemmin Aleksanteri, Saša, Santtu tai Santeri – syntyi 11.8.1951 Petroskoissa, jonne perhe oli siirretty Stalinin kaudella. Saksan suku oli Inkerinmaan savakkoja, ja perheen kotikieli oli inkerinsuomi. Karjalasta perhe pääsi 1956 palaamaan Inkerinmaalle. Kupanitsan Korkassa sijaitseva lapsuudenkoti ja sen pihapiiri olivat hänelle loma-aikoina rauhan tyyssija. Siellä hän viljeli perunaa, niitti heinää ja lämmitti vanhaa savusaunaa, johon isä oli opettanut valitsemaan oikeanlaiset kiuaskivet. Kun suomalainen arkkitehtiryhmä kartoitti Inkerinmaan vanhaa rakennuskantaa 1990-luvulla, Saksan hirsisaunasta tehtiin tarkat mittauspiirustukset.

Saksan kiinnostus arkeologiaan sai alkunsa, kun Inkerin Kupanitsan Korkan kylän koulupojat joskus 1960-luvun puolimaissa ryhtyivät kesälomalla kaivamaan kylän lähellä olevaa kurgaania eli hautakumpua, joka tarinan mukaan kuului ”ruotsalaiselle soturille”. Toiveena oli löytää oikea miekka, koska metsistä taistelupaikoilta hankitut tavanomaiset toisen maailmansodan aseet eivät enää riittäneet pojille. Hautakummusta ei kuitenkaan löytynyt mitään.

Opiskellessaan myöhemmin arkeologiaa Saksa sai ensimmäiseksi kurssiteemaksi Inkerinmaan kurgaanit. Silloin hän jo tiesikin, etteivät ne ole ”ruotsalaisten hautoja” vaan pakanallisen ajan hautakumpuja.

Suoritettuaan kolmivuotisen varusmiespalvelun laivastossa Saksa aloitti arkeologian opinnot 1973 Leningradin valtiollisen yliopiston historiallisessa tiedekunnassa. Tärkeimpiä opettajia olivat Abram D. Stoljar, Gleb S. Lebedev ja Anatoli N. Kirpitsnikov. Heti opiskelujen alussa Saksa osallistui Galitšnossa kurgaanien kaivauksille ja sittemmin Kirpitsnikovin johtamille Käkisalmen linnan (ven. Корела) kaivauksille. Yliopiston jälkeen Saksa hyväksyttiin 1978 aspirantiksi Neuvostoliiton Tiedeakatemian Leningradin osaston arkeologian instituuttiin (ЛЮИА СССР, nyk. ИИМК РАН). Osastolle oli jo pitkään kaivattu suomen kielen taitoista asiantuntijaa. Slaavilais-suomalaisen arkeologian sektorissa nuorukaisen suomen kielen taidolle oli tilausta siksikin, että tieteellis-teknillisen yhteistoimintakomitean puitteissa toimiva neuvostoliittolais-suomalainen arkeologian alan työryhmä oli alkanut järjestää tutkijanvaihtoa ja symposiumeja.

Suomen entisestä Karjalasta, jossa arkeologinen toiminta oli sotien jälkeen ollut vähäistä, muotoutui Saksalle luontevasti keskeisin tutkimuskenttä. Arkeologi Theodor Schvindtin (1851–1917) jalanjäljissä kulkien Saksan tavoitteena oli paikantaa suomalaisten aikoinaan tutkimat muinaisjäännökset, rautakautiset kalmistot ja muinaislinnat. Museoviraston arkistosta kopioina saadut Karjalan vanhat tutkimusraportit olivat hänelle suureksi avuksi. Jo ensimmäisellä Kannaksen inventointimatkalla 1978 hän onnistui paikantamaan kirjallisuudesta tuttuja rautakauden kohteita Kaukolasta, Käkisalmen maalaiskunnasta, Räisälästä ja Sakkolasta. Sittemmin Saksa ulotti kenttätöitä Laatokan Karjalaan, Hiitolan rannikkoseuduille ja Kurkijoelle. Hän löysi myös ennestään tuntemattomia ristiretki- ja varhaiskeskiaikaisia asuinpaikkoja, kuppikiviä ja uhriröykkiöitä. Suomalaista lisensiaattityötä vastaava kandidaattiväitöskirja Karjalan varhaishistoriasta valmistui 1984.

Saksan johtaman Priozerskin (Käkisalmen) arkeologisen ekspedition (1978–1997) kaivaukset rautakautisilla asuinalueilla Sakkolan Lapinlahdella (Ольховка), Räisälän Hovinsaarella (Большой полуостров) ja Kurkijoen Kuuppalassa tuottivat paljon uutta tietoa Karjalan varhaishistoriasta. Saksa teki tutkimuksia myös muutamilla Kurkijoen muinaislinnoilla (Lopotti, Hämeenlahdi, Rantalinnamäki). Maantieteellisen seuran retkikunnan mukana hän kävi Suomenlahden ulkosaarilla (Lavansaari eli Мощный остров, Tytärsaari eli Большой Тютерс) ja toteutti niillä pieniä kaivauksia.

Luovutettu Karjala oli ollut suomalaisilta suljettua aluetta sodan jälkeen. Tilanne muuttui perestroikan ja glasnostin myötä vuonna 1988, jolloin me suomalaiset arkeologit pääsimme ensi kertaa kenttätöihin Kannakselle ja saimme tutustua sen merkittäviin muinaisjäännöksiin. Saksan kanssa tehdyt kenttämätkat ja kaivauksilla työskentely olivat suuri elämys. Karjalan uinuva maaseutu neitseellisine muinaisjäännösalueineen herätti mielikuvan arkeologisen tutkimuksen Eldoradosta. Saksa oli puolestaan onnellinen saadessaan esitellä legendaarisia muinaisjäännöksiä ja Ruusun unta nukkuvia kyliä. ”Suomalaistalot ovat raunioinakin vahvat”, Saksa totesi.

Kahdenvälisenä yhteistyönä kaivauksia tehtiin Käkisalmen linnassa (1989–1990, 1992) ja Käkisalmen Suotniemen muinaisjäännösalueella (Яркое, 1991). Monitieteisissä hankkeissa oli mukana laaja luonnontieteiden edustus (geologia, paleoekologia, kasvitiede, dendrokronologia, ¹⁴C-analyysit). Suomalaisia turisteja virtasi Käkisalmen linnan kaivauksille bussilasteittain, ja moni ehkä hämmästyi, kun kaivausesittely tapahtui suomeksi.

Sittenmin Karjalassa käynnistyi useita uusia yhteishankkeita, joissa keskeisiä tahoja olivat Helsingin ja Turun yliopiston arkeologian oppiaineet, Lahden museo, Geologian tutkimuskeskus ja Joensuun yliopiston paleoekologia. Luonnontieteiden puolella yhteistyö kohdistui varsinkin Karjalan varhaiseen viljelyhistoriaan sekä Laatokan geologisiin vaiheisiin. Kenttämätkoilla Saksan osallisuus oli luonnollisesti olennainen. Suomessa Saksa osallistui Hämeenlinnan Varikonniemen kaivauksiin 1989 ja elokuussa 1991 J.-P. Taavitsaisen johtamiin keskiaikaisen muinaisvalkaman kaivauksiin Keuruun Suolahden Suojoella.

Neuvostoliiton romahtamisen jälkeen Saksa sai jatko-opiskelupaikan silloisesta Joensuun yliopistosta. Hän väitteli tohtoriksi 1998 teoksella *Muinais-Karjalan synty ja varhaiskehitys*. Opponentteina toimivat emeritusprofessorit Heikki Kirkinen ja Evald Tõnisson Virosta. Pian tämän jälkeen Saksa nimitettiin dosentiksi. Suunnitelmat arkeologian opetuksen käynnistämiseksi Joensuussa eivät kuitenkaan toteutuneet.

Uusi tutkimuskenttä Saksalle avautui, kun Venäjän Tiedeakatemian Aineellisen kulttuurin historian instituutti nimitti hänet Viipurin arkeologisen ekspedition johtoon. Tutkimuksia rahoitti Suomen puolelta pääosin Karjalaisen Kulttuurin Edistämissäätiö, Venäjän taholta Gazprom. Turun yliopisto oli tutkimuksissa aktiivinen yhteistyökumppani. Kaivuutöihin Saksa palkkasi mieluusti paikallisia koulupoikia, koska hänestä oli tärkeää, että nämä oppivat ymmärtämään ja arvostamaan kotikaupunkinsa menneisyyttä. Samalla kaupunkilaisten kiinnostus Viipurin arkeologiaa ja varhaishistoriaa kohtaan kasvoi.

Kaivauksia Viipurissa tehtiin Saksan johdolla 1998–2015. Maanalainen keskiajan Viipuri osoittautui arkeologiseksi aarteistoksi. Tutkimuksissa löydetty puretun kaupunginmuurin osat, hirsitalojen, katu- ja viemäriverkoston jäännökset sekä runsas ja monipuolinen löytöaineisto lisäsivät merkittävästi tietämystä keskiajan ihmisten elämästä ja kaupungin varhaisimmasta kehityksestä. Kun Mikael Agricola -seuran tuella suoritettiin vanhan tuomiokirkon raunioiden mittaukset ja arkeologisia tutkimuksia, kysymys Agricolan hautapaikasta oli luonnollisesti esillä. Edustava otos Saksan kaivauslöytöjä on koottu Pantsarlahden bastioniin 2013 avattuun Viipurin Eremitaasin arkeologiseen näyttelyyn.

Suomalainen tohtorintutkinto ei tuonut Saksalle Venäjän tiedeakatemian mittapuiden mukaista tieteellistä pätevyyttä, joten hän väitteli uudemman kerran tohtoriksi Pietarissa 2007 teoksella *Древняя Карелия в конце I – начале II тысячелетия н. э.* (2010). Kolme monografiaa ja noin 160 artikkelia osoittavat laajaa asiantuntijuutta Karjalan varhais historian tutkijana. Viimeiseksi jäänyt monografia *Из истории одного Выборгского средневекового дома* (2020) kertoo yhdestä keskiaikaisesta viipurilaistalosta Luostarinkatu 8:n tontilla.

Saksa oli Venäjän tiedeakatemian tieteellisten neuvostojen jäsen ja Yleisvenäläisen historia- ja kulttuurimuistomerkkien suojeluseuran (ВООПИиК) aluekeskuksen (Pietari) puheenjohtajiston jäsen. Yksityisen maanomistuk-

Aleksandr Saksa Kupanitsan kirkon edessä. Kuva: Pirjo Uino 1995.

sen ja maankäytön lisääntyessä Saksa taisteli väsymättä Viipurin historiallisten kohteiden säilyttämiseksi. Määrätietoinen asennemuokkaus siivitti myönteistä suhtautumista muinaismuistojen suojelua kohtaan paikallis- ja aluehallinnossa. Kannaksen maaseudun arkeologiseen kulttuuriperintöön kohdistuva uhka konkretisoitui muun muassa Sakkolan Lapinlahden eli Olhovkan muinaisjäännösalueella, jota Saksa puolusti aktiivisesti.

Saksa kutsuttiin 2014 Suomen Muinaismuistoyhdistyksen ulkomaiseksi jäseneksi. Hän oli myös Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran, Suomen Kirkko-historiallisen Seuran ja Kalevalaseuran jäsen. Hän oli mukana Karjalan Liiton tapahtumissa, puhujana seminaareissa sekä asiantuntijana matkoilla. Monet karjalaiset pitäjäseurat menettivät Saksan myötä vilpittömän ystävän. Vuonna 2001 Karjalan Liitto myönsi Aleksandr Saksalle Pro Carelia -ansiomerkin.

Neuvostoliittolais-(venäläis-)suomalaisen arkeologian alan työryhmän jäsenenä Saksa oli avainhenkilö asiantuntemuksensa ja sujuvan tulkkaustaitonsa ansiosta halliten ihailtavan diplomaattisesti erilaiset tulkkaustilanteet. Suosituna esitelmöitsijänä hän oli arvostettu niin tiedeyhteisössä kuin sen ulkopuolella. Saksa oli seurallinen, ystävällinen, hyväntahtoinen ja aina avulias yhteistyökumppani, jonka oli vaikea sanoa kenenkään pyyntöön ”ei”, toisinaan jopa omien voimavarojensa kustannuksella.

Ystävyyssuhteet suomalaisten kollegojen kanssa muotoutuivat vuosikymmenten mittaan läheisiksi. Saksan sydämellisen, valoisan ja välittömän persoonan ajattelussa oli vahva filosofinen pohjavire. Hänen inspiroivassa seurassaan poreili aina jokin mielenkiintoinen keskustelu, jossa Saksalta kuuli älykästä analyysia arkeologian maailmasta ja nykypäivän ilmiöistä. Oivaltava huumori kevensi tunnelmaa neuvostoarjen erinäisissä ongelmatilanteissa, jotka Saksa onnistui ihailtavan suvereenisti selättämään. Yllättäviin hankaluuksiin hän suhtautui uteliaasti ja varmana, että niistä selvittäisiin; jännittävää oli vain nähdä, miten se tapahtuisi. Hän oli vilpittömän innostunut tekemistään arkeologisista löydöistä ja saattoi spontaanisti kertoa niistä vuolaasti vaikkapa satunnaiselle leningradilaiselle taksinkuljettajalle.

Saksan viimeisin yhteistyö suomalaisten tutkijoiden kanssa oli hankkeen *Europeanisation of Finland and the Karelian Isthmus AD 1100–1600* suunnittelu. Suomen Akatemia myönsi hankkeelle 2022 neljän vuoden rahoituksen. Viipurin linna ja kaupunki ovat hankkeen keskiössä, mutta suunnitelmaa on nykytilanteen vuoksi jouduttu jonkin verran muuttamaan.

Inkeriläisille sallittu paluumuutto Suomeen ei Aleksandr Saksaa houkutellut. Pietari oli hänelle rakas kaupunki, ja Leningradin oblastiin kuuluva Inkerinmaa hänen henkinen kotimaansa. Saksan siunaustilaisuus pidettiin Pietarin luterilaisessa Pyhän Marian kirkossa. Viimeisen leposijansa Saksa sai kotikylänsä Kupansan hautausmaalta.

Aleksandr Saksan muistojulkaisu on ilmestynyt Pietarissa sarjan *Археологические вести – Archaeological News* niteenä 39 (2023).

Pirjo Uino

Pirjo Uino on filosofian tohtori, Helsingin yliopiston arkeologian dosentti ja Museoviraston yli-intendentti emerita, joka on ollut pitkään mukana suomalais-venäläisessä arkeologian alan yhteistyössä. Käkisalmen linnan ja Suotniemen muinaisjäännösalueen kaivaukset olivat Uinon ja Aleksandr Saksan yhteisiä tutkimushankkeita. Uinon tohtorinväitöskirja käsitteli Karjalankannaksen ja Laatokan Karjalan rautakautista asutushistoriaa. Saksa oli Uinon pitkäaikainen ja läheinen ystävä.

Fil. dr. Pirjo Uino, docent i arkeologi vid Helsingfors universitet och överintendent emerita vid Museiverket, har länge deltagit i det arkeologiska samarbetet mellan Finland och Ryssland. Utgrävningarna i Kexholms fästning och på Suotniemi fornminnesområdet var Uinos och Aleksandr Saksas gemensamma forskningsprojekt. Uinos doktorsavhandling behandlade Karelska näsets och Ladoga Karelen bosättningshistoria under järnåldern. Saksa var Uinos långtida nära vän.